

О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк

АРХЕОЛОГІЧНІ ОБСТЕЖЕННЯ У ПОНИЗЗІ СУХОГО КОБЕЛЯЧКА НА ПОЛТАВЩИНІ

The results of the archaeological prospecting in mouth of the Sukhyi Kobelyachok River in Kremenchuk Region of Poltava Oblast are published. 138 barrows of 22 barrow groups and 9 separate mounds are discovered. On and near the barrows 9 anthropomorphic stelae of the Copper Age and the Bronze Age, as well as stone tombs of the 18th—19th c. Cossacks' cemeteries, were found.

Навесні 2008 р. Полтавська археологічна експедиція ДП НДЦ ОАСУ ІА НАНУ провела археологічні розвідки з метою здійснення обстежень та виконання експертизи території, обраної під розміщення 4-го відсіку хвостосховища ВАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат», в адміністративних межах Салівської і Пришибської сільських рад Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

Обстеження, що включали суцільні розвідки, охопили площу 1000 га, а також північно-західну, східну і частково південну округи на відстані 0,5—3,5 км від проєктованих меж землевідводу (загальна площа обстежень близько 1400 га). На сьогодні цю ділянку займає забудова шести населених пунктів — сіл Салівка, Карпівка, Петрашівка і Махнівка Салівської сільської ради, с. Роботівка та південної околиці с. Пришиб Пришибської сільської ради, а також знесені хутори і села, сільськогосподарські угіддя, лісосмуги, луки, солонці та болота, обвідний гідрозахисний канал Горішньо-Плавнівського і Лавриківського кар'єрів, заплави рік Сухий Кобелячок і Лизька, траси проходження комунікацій, доріг. Територія дослідження розташована на межі Кременчуцького р-ну і території, адміністративно підпорядкованої Комсомольській міській раді Полтавської обл.

Зазначимо, що розвідковими роботами у межах ділянки керував Д.Я. Телегіна у 1960—1961-х рр., вибіркові обстеження — під час розкопок Є.В. Махно Компанійцівського мо-

гильника у 1960-х рр., огляд курганів проводила Г.М. Некрасова 1986 року, суцільні розвідки — археологи Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації (ЦОДПА) у 2006—2007 рр., розкопок на цій території не було.

30 % площі досліджень розташовано на підвищеннях і останцях другої-третьої, а здебільшого першої терас обох берегів рік Лизька і Сухий Кобелячок. Сюди також належить край масиву вододілу Сухого Кобелячка — Дніпра, яким є плато тераси перед схилом високого лівого берега останнього, за 2—5 км від його сучасної долини, спотвореної Дніпродзержинським водосховищем. З північного заходу на південний схід ділянку перетинають русло р. Лизька й канал гідрозахисту Лавриківського та Горішньо-Плавнівського кар'єрів, зведений у 1980-х рр.; на північному сході її обмежує заплава р. Сухий Кобелячок. Безпосередньо вздовж каналу і русел річок є ділянки заболочених солонців і висолених водойм старичь водозборів.

Більшість угідь на підвищеннях терас та довоколишніх вододілах інтенсивно розорюються з останньої третини XVIII ст. і долучені до сучасної сільськогосподарської сівозміни. Близько 20 % ділянки землевідводу зовсім не використовуються для сільськогосподарського виробництва, залишаючись громадськими випасами з масивами бур'янів. З 1980-х рр. вони поросли новітньою степовою рослинністю солонцевих лук. Понад 30 га таких земель займають шойно насаджені молоді ліси.

Наведені особливості рельєфу та місцезнаходження ділянки зумовили й характер здійснення розвідкових робіт, спрямованих на виявлення курганних пам'яток на підвищеннях терас і

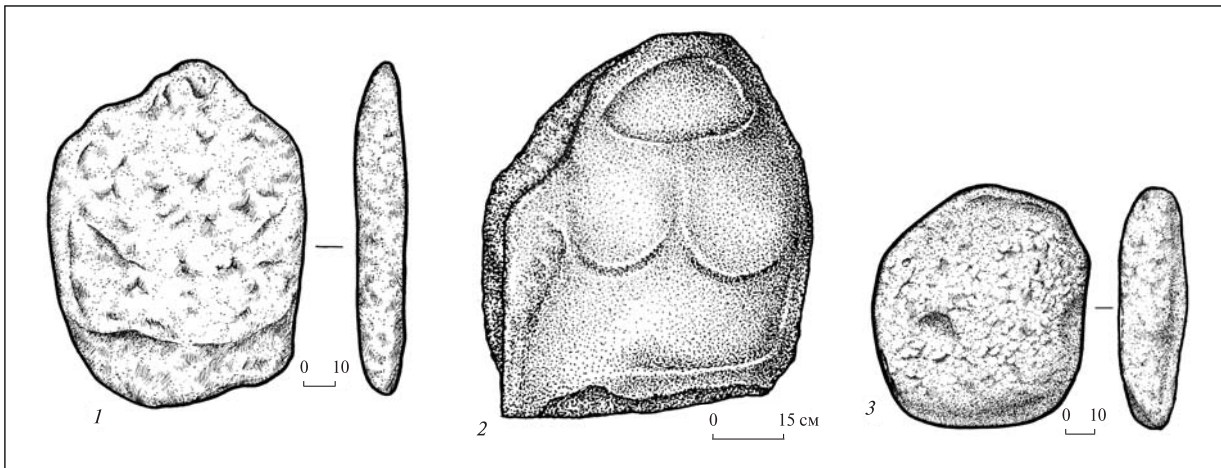

Рис. 1. Стели епохи раннього бронзового віку: 1 — курган 1 групи I, куток Дахнівка у с. Петрашівка; 2 — курган 1 групи III поблизу с. Пришиб; 3 — поблизу кургану 2 групи IV у с. Петрашівка. Граніт

вододілах, а також поселень доби бронзового—раннього залізного віків на мисах вздовж схилів терас та на підвищеннях у заплаві.

Здобутком розвідок стало виявлення на площі ділянки чотирьох поселень катакомбної (Петрашівка III), зрубної (Петрашівка III, Роботівка III) та черняхівської (Петрашівка I, II і IV, Роботівка I, II) культур. Ці поселення задовільного стану збереженості і їх можна досліджувати археологічно. На них наявні культурні нашарування, що впевнює в доцільності проведення стаціонарних досліджень і перспективності цих пунктів для вивчення старожитностей епохи пізньої бронзи та фіналу раннього залізного віку.

Крім цих поселень, виявлено й місцезнаходження зруйнованих невеликих стійбищ ямно-катакомбного і скіфського часу, культурні нашарування на яких відсутні (наприклад, Роботівка IV). Вони можуть стати об'єктами наглядних досліджень.

Найбільш масовими пам'ятками обстеженої території та її округи є кургани. Вони представлені, переважно, малими і середніми за розмірами групами (5—22 насипи), зосередженими навколо великих курганів (Махнівка, Петрашівка, Роботівка та Салівка), а також менш значними і більш масовими з двох—чотирьох курганів, яких обстежено 10 скупчень. Частина з них має у складі більші за розмірами кургани, заввишки 3,6—4,5 м, із задернованими насипами.

Поодинокі та згруповані компактними «гніздами» або «ланцюгами» кургани займають підвищені краї плато терас, миси і вершини останцевих та берегових вододілів. На найбільших мисах і вершинах плато височать найпомітніші з

них — курган 1 групи I поблизу с. Махнівка, курган 2 групи Могили Трьох Братів біля с. Пришиб, Могила Масловського і Зозулина Могила (Махнівка) неподалік с. Салівка. На поверхні кількох значних насипів (курган 1 групи II поблизу с. Пришиб, Зозулина Могила у с. Салівка) і дещо менших (курган 1 групи I біля кутка Дахнівка, два насипи в групі V у с. Петрашівка) розташовані новітні кладовища XIX—XX ст., що є регіональною обрядовою особливістю українського населення цього кутка Кременчуччини.

Цікавим результатом стало виявлення на кількох насипах чи поряд з ними пам'яток монументальної скульптури епохи енеоліту—бронзи. Так, на кургані 1, заввишки 1,5 м і з діаметром 60 м, у складі групи I (куток Дахнівка), що на північно-західній околиці с. Петрашівка, з північного боку від вершини насипу, серед огорож новітніх поховань, виявлено плиту архайчної стели, що на п'яту частину піднімалася над сучасною поверхнею. Стелу зафіксовано *in situ* оберненою широкими сторонами у меридіональні боки. Вона була встановлена у масиві однорідної досипки чорноземного насипу верхньою частиною (з виступом голови) вниз. Це примітивна антропоморфна стела підпрямокутної форми зі схематично оформленим широким виступом голови і плечей, з ледь модельованими виступами рук. Стела виготовлена з плити граніту, краї якої трохи сколоті для надання антропоморфних обрисів. Лицевий бік зберіг сліди сколювання з метою сплюснення, зворотній — гладку природну вивітрєну поверхню гранітного плитчака. Її розміри: висота 113 см, ширина 85 см, товщина 14—21 см, вага понад 400 кг (рис. 1, 1). Стела належить до зразків найдавнішої монументальної кам'яної

поховальної скульптури, залишеної, вірогідно, пізньоязичними племенами.

Під час огляду групи курганів III поблизу с. Пришиб із чотирьох насипів заввишки 0,3—2,3 м та з діаметром 12—35 м на найбільшому з них виявлено кам'яну гранітну стелу з вирізьбленим контуром голови і торса (груди, руки), характерну для статуарних монументів епохи ранньої бронзи, і кладовище козацького часу. Стела та надмогильні камені над похованнями XVIII—XIX ст. розміщені на схилі кургану, над його північною полою. На поверхні помітні численні насипи могил старого кладовища, подекуди позначені гранітними брилами надгробків призматичної, кубічної й аморфної форми. Збереглося понад 10 таких просілих у насип пізніх стел, з-поміж яких на північному схилі була антропоморфна скульптура.

Вірогідно, надгробки є рештками крепідоподібного кільця навкруги первинного насипу або ж деталями кромлеху. Їх виявило під час копання могил і перевикористало як надгробки українське козацьке населення хут. Богомази на південній околиці с. Пришиб. Антропоморфна стела стоїть же на своєму первинному місці, позначаючи вершину насипу початку раннього бронзового віку. Надбудова кургану відбувалася пізніше і південніше, де й сформована сучасна вершина насипу.

Стела належить до групи примітивних антропоморфних з виділеним виступом голови («широкоголових», за Д.Я. Телегіним), позначеними приступками плечима. Лицевий бік доволі старанно оброблений, бокові грані сколоті, зворотний бік вивітреної плити із сірого граніту має заглажену поверхню. Лицевий бік має сліди протертих і частково гравійованих зображень: позначена низьким овальним сколом поверхня обличчя (голови), контури плечей, плечова частина правої руки вздовж тулуба і лівої зігнутої під прямим кутом у лікті. У центрі на тлі поверхні помітні рельєфні виступи грудей (рис. 1, 2). Висота скульптури 83,5 см, ширина 61,2 см, товщина 11—12 см. Стела, вірогідно, є зразком монументальної скульптури племен епохи ранньої бронзи.

Таким чином, всього обстежено і картографовано 138 курганів у складі 22 курганних груп та 9 поодиноких, 74 % з яких розорані, 26 % — задерновані. На курганах і біля них виявлено 9 антропоморфних стел епохи бронзового віку, понад 10 кам'яних надгробків на козацьких кладовищах, серед яких — монументи із зображеннями. Вперше відкрито, картографовано й описано 20 об'єктів, зокрема три поселення,

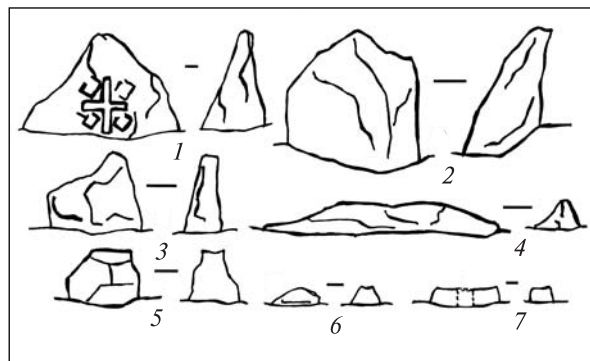

Рис. 2. Роботівка. Група курганів V — кладовище. Козацькі надгробки-стели над могилами кінця XVIII—XIX ст. Граніт

місцезнаходження, 13 груп курганів і три поодинокі насипи.

Проводилося шурфування підвищень хатищ XIX — початку XX ст. задля їх вилучення з переліку курганоподібних насипів та перевірки наявності (відсутності) під ними курганів або культурних нашарувань археологічного характеру. Таких підвищень перевірено більш, ніж 10. В одному випадку шурфування дало позитивний результат — у зондажі на південний схід від с. Петрашівка виявлено гранітну стелу межі енеоліту — раннього бронзового віку, перенесену із сусіднього кургану (група IV).

Це архаїчна примітивна антропоморфна скульптура овально-підпрямокутних обрисів зі схематично оформленим незначним виступом голови, скошеними плечима, з модельованими протертими круглими заглибинами позиціями рук (рис. 1, 3). Стела виготовлена з товстої плити сірого граніту, краї її трохи заглажені з метою надання антропоморфних обрисів. Лицевий та зворотний боки гладенькі, затерті до шліфування. Розміри стели: висота 90 см, ширина 79,5 см, товщина 18—24 см, вага понад 160 кг.

Проведені деякі пам'яткоохоронні заходи охоплювали не тільки опис та картографування курганів і решток поселень, а й вивезення сімох масивних гранітних стел, розкиданих край польових доріг, на садибах і кладовищах. Усі доправлено до лапідарія Комсомольського історико-краєзнавчого музею і встановлено на оглядовому майданчику. Монументи-надгробки козацьких могил на насипах курганів у Пришибі, Роботівці і Петрашівці було очищено від рослинності, сміття і бруду та залишено над похованнями кладовища.

Заслугує на увагу відкритий розвідками новий козацький цвинтар з кам'яними надгробками, розташований на курганах 1—4 групи V

у с. Роботівка. Ці насипи, заввишки 0,4—1,0 м і з діаметром 15—30 м, всуціль вкриті могилами чинного кладовища. Серед них є примітивні надмогильні монументи, цілком ідентичні до надгробків, відкритих під час розвідок 2004—2007 рр. поблизу с. Келеберда та колишніх сіл Шведівка і Павлівка. Загалом на некрополі виявлено шість менгіроподібних стел, одна з яких містить зображення християнської символіки, а також своєрідну стелу-надгробок з уламку жорна для подрібнення глини, яка, певно, вказує на професійну належність похованого. Виготовлена із жорна стела є нетиповою для мікрорегіону Кременчуччини, оскільки нестачі у камінні тут не спостерігається. Виявлені нові-

ні стели є типовими надмогильними монументами, що побутували з кінця XVIII до початку XX ст. на півдні Полтавщини. Привертає увагу стела, на якій вирізьблено простий «грецький» хрест, обрамлений чотирма прокресленими ромбами (рис. 2, 1). Зауважимо, що такі хрести часто містилися на подібних пам'ятках, але обрамлення із ромбічних фігур виявлено вперше.

Майже ідентичні надмогильні монументи відомі на некрополі Кодацької фортеці, де Д.Я. Телегін виявив стели менгіроподібної форми з карбованими зображеннями. Вірогідним часом появи цих поховальних пам'яток є кінець XVIII—XIX ст.

